

Színház- és Filmművészeti Egyetem Doktori Iskola

SZUBJEKTÍV OBJEKTUM

A funkcionális tárgyjáték vizsgálata és *A csomótünder* doktori műalkotás alkotói
munkafázisai

Doktori értekezés tézisei

Ellinger Edina

Témavezető:

Marton László, egyetemi tanár, DLA.

Konzulens:

Nánay István

SZUBJEKTÍV OBJEKTUM

A funkcionális tárgyjáték vizsgálata és *A csomótündér* doktori műalkotás alkotói munkafázisai

TÉZISEK

Dolgozatom témája az objektum (tárgy) színpadi animációja, a tárgyjáték. Ez a bábszínháznak az a formája, amelyben nem megtervezett, elkészített bábokat használnak, hanem hétköznapi értelemben vett tárgyakat mozgatnak.

Bábszínészi, rendezői és tanári pályámon sokféle bábtechnikával dolgoztam, és tapasztalataim alapján hazánkban a tárgyszínház még nem foglalta el méltó helyét. A magyar bábgyűttesek, bábszínházak előadásaikban elsősorban a tervezők által megálmodott bábfigurákat részesítik előnyben. Számomra a tárgyjáték műfaja kihívás és különleges, katartikus alkotói folyamat. A tárgyanimációs előadások létrehozásában teret nyer a fantázia, a kreativitás, a költészet.

Vizsgálódásom közben a fókuszpontot e témakörön belül a funkcionális tárgyjátéokra helyezem. Kutatásom elsődleges célja, hogy ezt a fiatal bábműfajt a gondolati és mozgatási rendszerek tanulmányozásával tematizáljam, és ennek eredményeként bizonyosságot nyerjen, hogy a funkcionális tárgyjáték a bábszínház önálló műfajaként értelmezhető formanyelv. Ezt elsősorban előadások elemzésén keresztül, valamint a saját gyakorlati tapasztalataimra hivatkozva szeretném megtenni. Olyan előadásokat is vizsgállok, amelyek nem egyértelműen bábszínházi produkciók, de alkotóik gondolkodása és művészi eszköztára mégis közös kapcsolódási pontokat mutatnak ezzel a műfajjal.

A Színház-és Filmművészeti Egyetemen huszonegy éve zajlik báboktatás. Idei osztályaimban a tárgyjáték az első olyan bábszínházi forma, amelyben a diákok elmélyülhetnek. A tárgyakkal történő munka során az elsős növendékek absztraháló képességét fejlesztjük, valamint arra ösztönözzük őket, hogy képesek legyenek saját jelrendszert felállítani a színpadon. A diákoknak azonban gondot okoz, hogy e bábszínházi forma elméleti részét megértsék. Disszertációmmal is szeretnék segítséget nyújtani ahhoz, hogy a funkcionális tárgyjáték oktatásában a gyakorlati feladatok elméleti hátterét megvilágítsam.

Kutatómunkám végeredményeként egy tárgyszínházi szóló-előadást hoztam létre Gimesi Dóra *Csomótündér* című könyve alapján. Fontosnak tartottam, hogy elméleti következtetéseimet én magam ütköztessem egy művészi alkotófolyamatban. Ez a munka lehetőséget adott arra, hogy gyakorlatban alkalmazhassam a funkcionális tárgyjáték műfajában szerzett ismereteket, következtetéseket és alapelveket.

A *Csomótündér* története a szülők válását dolgozza fel gyerekeknek, jól interpretálható nyelven és világban. A próbák során alkotótársaimmal arra törekedtünk, hogy bebizonyítsuk: a funkcionális tárgyjáték a lehető legjobb forma egy ilyen témájú előadáshoz, mert a stilizáció fokozottabban működik, mint a figurális bábszínházban. A tárgyaknak nincs arcuk, megjelenésükben nem hasonlítanak gyerekekre, felnőttekre, ezért a nézőkben könnyebben kialakul a szereplőktől való eltartás. Ez a forma játékosabb utat teremt egy ilyen történet elmeséléséhez, és folyamatos fantáziámunkát igényel a nézőtől, ami feldolgozhatóbbá teszi az előadásban kibontott téma szülte feszültséget is.

Rendszerem legfőbb célja annak elősegítése, hogy ne csak ösztönösen, hanem tudatosan lehessen használni ezt a bábszínházi animációs lehetőséget a bábszínész képzésben és a bábszínpadai előadásokban egyaránt.

Bábszínházi alapfogalmak meghatározása

Ahhoz, hogy a tárgyról, mint bábról értekezni lehessen, szükséges meghatározni a tárgynak és a bábnak a jelentését, valamint olyan további alapfogalmakat kell tisztázni, amelyek definiálása segít eligazodni a „tárgyjátékos útvesztőben”.

Mi az anyag? Mit jelent a tárgy? Hogy definiáljuk a bábszínházat? A dolgozat első fejezetében ezeket az alapfogalmakat tisztázom ahhoz, hogy meghatározzam a tárgyjátékot, mint műfajt, továbbá két különböző típusát: a figurális és a funkcionális tárgyjátékot. Míg a figurális (antropomorfizált)tárgyjáték hasonlóan a figurális bábszínházhoz, utánzási funkciót tölt be, és játékmódjára az antropomorf mozgásjegyek jellemzőek, a funkcionális tárgyjátékban a tárgy fizikális adottságaiból, formájából jövő mozdulatsorok határozzák meg az animációt.

Dolgozatomban kizárólag a funkcionális tárgyszínházat tárgyalom, és annak egy speciális változatát, a statikus - funkcionális tárgyjátékot. A statikus-funkcionális játékmód azt jelenti, hogy az objektum nincs animálva, de a körülötte lévő szubjektumok viszonyrendszere mégis jellé formálja vagy szubjektivizálja azt. Ebben az esetben a tárgy nem hajt végre mozdulatsort a színpadon, tehát statikusan létezik.

Vékony az a határvonal, ami ebben az esetben elválasztja az objektum színpadi identitását a kelléket a tárgyként használt bábtól. Ahhoz, hogy vizsgálni lehessen, hogy a gyakorlatban hogyan működik a statikus-funkcionális tárgyjáték, alapvető a kellék definiálása, mellyel szintén ebben a fejezetben foglalkozom.

Kellék vagy báb

A dolgozat második fejezetében olyan színházi alkotók munkáiban tanulmányozom a kellék és a megszemélyesített tárgy színpadi különbségét, akik előadásaikban különleges viszonyrendszerekbe helyezték a tárgyakat. Egyikük, Tadeusz Kantor lehántott a színházról minden hagyományos értelemben vett teatralitást, félredobta mindazt, ami az intézményes színház konvencióit alkotja: a dobozszínpadot, a díszleteket, az ábrázoló színészt. A színház tiszta elemeit kereste, független, autonóm színházat akart teremteni. Kantor színházában a díszletek tárgyakká, sajátos művészi objektumokká változtak.

A fejezet első részében Kantor *Hol van már a tavalyi hó?*, a *Vesszenek a művészek!*, illetve *A halott osztály* című előadását elemzem a funkcionális tárgyjáték aspektusából. Az általam feltett kérdés mindegyik előadás esetében ugyanaz: mikor működik az objektum színpadi kellékként és mikor megszemélyesített tárgyként?

A fejezet második részében a kellék és a bábként használt tárgy különbségének tanulmányozását Ionesco: *Székek* című darabjával folytatom, amelyet Fodor Tamás rendezésében a Thália Színház Új Stúdiójában mutattak be 1996. március 9-én. Ezzel egyben elkezdődik azoknak a példáknek az ismertetése, amelyek világossá teszik, hogyan működik a tárgyanimáció statikus-funkcionális típusa élőszínházi körülmények között.

Magyar vonatkozású funkcionális tárgyjáték-előadások

A funkcionális tárgyjáték történetét kutatva nem könnyű olyan előadásokat találni, amelyekben tisztán nyomon követhetők e bábszínházi forma stílusjegyei, gondolati mechanizmusai. Egy ilyen előadás biztosan született Magyarországon, az 1975-ben bemutatott *Székhistoria*, ami az Állami Bábszínház revelatív produkciójának számított, és felnőtt nézőknek készült. A *Székhistoriáról* nem maradt mozgóképes felvétel, így fotók és az előadás eredeti szöveggönyve alapján rekonstruáltam a színpadi cselekményt. Szilágyi Dezső 1975-ös, eredeti szöveggönyve a disszertáció mellékletében hozzáférhető. A következő előadás, amellyel ebben a fejezetben foglalkozom, a *Kis öngyilkosságok (Piccoli Suicidi)*,

amit egy hazánkban kevéssé, csak a legszűkebb bábos szakmában ismert művész, a külföldön élő és alkotó Molnár Gyula készített. Bár e két előadás megvalósítása kicsit sem hasonlít egymásra, dolgozatom harmadik fejezetében mégis azt vizsgálom, hogyan tartozhat mindkettő a funkcionális tárgyjáték műfajába. A két példa elemzéséből kiderül, hogy milyen szabályrendszer alapján működik a funkcionális tárgyjáték a fekete színházban, és akkor, ha látjuk a mozgatót a színpadon.

Szintén ebben a fejezetben tanulmányozom a tárgyjátéknak a statikus-funkcionális típusát a bábműfajon belül. Magyar bábosok csak a legutóbbi időkben kezdtek foglalkozni a statikus-funkcionális tárgyjátékkal. Közülük e bábszínházi forma meghonosítására tett két legkorábbi kísérlet elemzése újabb műfaji és stiláris kérdések tisztázása ad alkalmat. Az egyik produkció, a *Kivi* a Budapest Bábszínház és a FÜGE közös előadása volt, a *Pecsenyehattyú és más mesék* pedig a győri Vaskakas Bábszínházé.

Mindkét esetben a színészi játékon keresztül szemléltetem, hogy a statikus-funkcionális tárgyjátékban hogyan szubjektíválja a tárgyat a körülötte lévő szubjektumok viszonyrendszere.

A bábszínész jelenléte és munkája a funkcionális tárgyszínházban

A megvizsgált előadásokban több különböző típusú bábszínészi-színészi jelenlétet figyeltem meg, ezért a negyedik fejezet a bábszínésznek a funkcionális tárgyszínházban végzett munkáját tárgyalja. Szükséges-e az egyéb technikákhoz képest más attitűd, ha egy bábszínész fekete színházban játszik? Mikor van a tárgyon a hangsúly, és mikor a színészen? Miként lehet sűrítetten kifejezni az érzelmi állapotot egy tárgyon keresztül? Hogyan dolgozik együtt a főmozgató az untermann-nal?

Az átlelkesítés csodáját vagy, ha úgy tetszik, illúzióját az animáció teszi lehetővé, legyen az fekete színház vagy olyan előadás, amelyben a bábos színészként is jelen van. Akár a funkcionális, akár a statikus-funkcionális típusú tárgyjátékról beszélünk, egyik sem működik akkor, ha a bábszínésznek nincs meg az a képessége, hogy vizualizálja magának az objektum megelevenedését. Ez olyan tényező, ami nélkül nemcsak a tárgyak színháza, de maga a bábműfaj sem működik.

A csomótündér alkotói folyamatának fázisai

A funkcionális tárgyjáték témakörében végzett kutatásaim után elérkeztem abba a stádiumba, hogy létrehozzam a saját, önálló művészeti alkotásomat ebben a műfajban. A disszertációnak ez a fejezete *A csomótündér* című produkcióm munkafolyamatát foglalja össze. Az előadás bábszínházi formájának a funkcionális tárgyjátékot választottam, hogy azt a kutatási tevékenységet, amit a disszertációhoz végeztem, illetve azt az eredményt, amit elértem, a gyakorlatban is hasznosítsam. A próbafolyamat során az alkotótársakkal arra törekedtünk, hogy bebizonyítsuk: a funkcionális tárgyjáték műfajában létrehozható olyan egyszemélyes előadás, amely az absztrahálás eszközeivel közvetít egy problematikát gyerekeknek. Az előadás szövegkönyve a disszertáció mellékletében olvasható.

Az alkotási folyamatot a tárgyválasztás, a koherens tárgyi világ, a színpadi idők keveredése, a színészi attitűd, valamint a tárgyak mozgatási rendszere szerint tematizáltam. Dolgozatom utolsó, lezáró fejezetében *A csomótündér* nézői fogadtatásának és feldolgozó foglalkozásának tapasztalatait is összegeztem. A monodráma műfaja és a funkcionális tárgyjáték találkozása végtelenül izgalmas munkafolyamatot eredményezett. Színházi nevelési programba helyezése pedig olyan visszajelzéseket hozott a gyermekközönségtől, amelyek bizonyosságot adtak arra, hogy a tárgyszínház a kortárs bábszínház önálló formája, aminek nincsenek korosztályos határai.

